

XI—XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány

A jelen tanulmány az államalapítás után keletkezett mondák írásba foglalásának kérdéseit igyekszik tisztázni, fő feladatának azt tekinti, hogy megvizsgálja a XI—XIII. századi íráshagyományban helyet kapott kis-epikus alkotások osztálygyökereit, tendenciáit, s azt, hogy ezek — az írott szövegből kikövetkeztetve — mennyiben szenvedtek változást a lejegyzés során eredeti mondanivalójukhoz képest.

Ismeretes, hogy az államalapítás előtti mondáink, amelyek jórészt még az ősközösségi társadalom, illetve annak végső bomlását jelentő szakasza, a katonai demokrácia kora emlékei, ideológiai okok folytán kívül maradtak — kívül kellett maradniuk — a XI—XII. századi írott történelmen; egyes, különböző szempontok miatt felhasználhatónak minősülő forgácsaik, elemeik csak a XIII. század folyamán váltak — és éppen eme, az aktualizálás elvi lehetőségét magukban rejtő forgácsaik miatt válhattak egyáltalán — a feljegyzett história részévé, kaphattak az írás ereje révén halhatatlanságot.¹

Az államalapítás utáni mondák alapvetően megváltozott társadalmi valóságból sarjadtak, a kialakulóban levő, illetve már kialakult feudális osztálytársadalom termékei. Rendkívül izgalmas kérdés annak vizsgálata, hogy e mondák hogyan tükrözik az osztálytársadalom korát, kiket választanak hőseiknek, miként kerülhettek be az írott — a mondák fennmaradását biztosító — történelem lapjaira.

A jelen dolgozat nem vállalkozhat a kis-epikus alkotásokat bizonyos vonatkozásban teremtő és hagyományozó közegeknek (regösök, igricek, jokulátorok) vizsgálatára.² Úgy véljük: célkitűzésünk teljesítése önmagában adalékokat szolgáltat e tényező értékeléséhez.

1. *Aba Sámuel*

A XIV. századi krónikakompozíció elmondja, hogy Aba Sámuel király úgy ítélte meg: minden közös az urak és a szolgák között; az esküszegést semmibe vette, megvetette az ország nemeseit, mindig paraszttal és nemtelenekkel volt együtt, velük étkezett, lovagolt és társalgott szüntelen. Az Aba számára sikertelenül, vereséggel végződött

¹ Kristó Gyula 1970, 127—129.

² Az ide vonatkozó, rendkívül gazdag irodalomból l. SEBESTYÉN Gyula 1902, 154; — MOÓR Elemér 1914, 9—10; — RÉTHEI PRIKKEK Marián 1917, 89—90; — SZABOLCSI Bence 1928, 229; — LÁSZLÓ Gyula 1944, 383; — PAIS Dezső 1953, 98; — HORVÁTH János 1954, 11—29; — KOROMPAY Bertalan 1955, 328, 331; 1956, 61; — FETTICH Nándor 1958, 352—361; — KARDOS Tibor 1960, 38, 47; — FALVY Zoltán 1961, 99; — KLANICZAY Tibor 1964, 26—27.

ménfői csata után a király a Tisza felé menekült, egy faluban azonban a magyarok kegyetlenül meggyilkolták, tetemét a falu melletti templomba temették el. Néhány esztendő múlva kiásták a sírból, szemfedelét és ruháit romlatlanul találták, és sebhelyei begyógyultak. Végül testét saját monostorában, Sárrott temették el.³

A b a S á m u e l r ől már a korai magyar történetírás igen negatív képet rajzolt. E királyról kiderítette a kutatás, hogy pogány célzatú, egyházellenes, végső soron a társadalmi haladással szemben reakciós politikát folytatott,⁴ sőt az is felmerült, hogy talán az eretnekekkel is szoros kapcsolatban állott.⁵ Nyilvánvaló, hogy egy erősen keresztény felfogást tükröző krónikában Aba csakis negatív színekkel ábrázolva jelenhetett meg. A XI. század végén még emlékezhetek a király egyházellenességére, s hogy ez a lehetőség megvolt, azt az Aba iránt ellenséges hangulatú XII. század közepi *Gellért-legenda* bizonyítja.⁶ Abával szemben foglal állást az *Altaichi Évkönyv* szerzője is; az itteni Aba-portré elemei egy világias magyar hagyományból származhatnak, de a színezést már a bajor szerzetes végezte el, s mert Aba harcolt a császár ellen, a színezés is dehonesztáló Abára nézve.⁷

A XII. századi *Gellért-legenda* elmondja, hogy „Aba . . . Pétert letaszítván, a királyi koronát és a királyi udvart magának bitorolta.”⁸ E felfogás – s talán egy korai, XI. század végi vélemény – szerint Abának már trónra kerülése jogtalan. A krónikakompozíció 72. fejezete – egy későbbi elemekkel átszőtt, korai megfogalmazású passzusban – arról beszél, hogy „a magyar főemberek és milesek a püspökök tanácsára összegyülekeztek Péter király ellen; gondosan kutatták, kit találhatnak az országban a királyi nemzetségből, aki a l k a l m a s (*ydoneus*) az ország kormányzására, és megszabadítja őket Péter zsarnokságától. Az országban azonban senki ilyest nem találtak, választottak hát maguk közül egy comest, Aba nevezetűt.”⁹ Úgy véljük: hasonlóan korai, XI. századi felfogás nyilvánulhat meg abban, hogy Abát nem számítják a királyi nemzetséghez, s ez a dinasztikus szemlélet határozott érvényesítésére mutat. Nem kizárt, hogy már egy XI. századi krónika megemlékezett Aba nemesség-ellenességéről, bár az ilyen vonatkozású tudósításban rejlő szemlélet inkább későbbi leírásra mutat.

A XII. század közepének Abáról alkotott hivatalos véleményét az *esztergomi királyjegyzék* (amely nem sorolja a „reges nostri pie memorie” közé),¹⁰ továbbá főleg a *Gellért-legenda* mutatja: Aba „Pétert letaszítva a királyi koronát és a királyi udvart magának bitorolta. Uralkodása alatt . . . szakadatlan volt a vérontás, azaz bűnt bűnre halmoztak”. Gellért megjósolta Abának: „a jövőendő harmadik évben felkel ellened a bosszú kardja, amely elveszi tőled az általd családul szerzett országot”.¹¹

A korai krónikások Sámuel alakját elsősorban az *Altaichi Évkönyv* erősen negatív képet nyújtó Aba-képe alapján rajzolták meg. Az *Évkönyvből* ered az a megállapítás, hogy „égi jelként” (*celesti signo*) támadt a ménfői csatában a köd, de az már a magyar krónikás önálló hozzátoldása, hogy a

³ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 329, 330, 332.

⁴ KRISTÓ Gyula 1965, 29–33.

⁵ SZEGFŰ László 1968, 514–515.

⁶ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 500.

⁷ OEFELE, Edmundus L. B. ab 1891, 26.

⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 500.

⁹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 324–325.

¹⁰ KNAUZ Nándor 1875, 624.

¹¹ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 500.

németeknek győzelmet hozó szélvihar „istentől való” (*divinitus*).¹² Egy másik helyen teljesen független a magyar szerző az *Annales* szövegétől, amikor megjegyzi: „a császár isten segítségével nyert szerencsés győzelmet” Aba felett.¹³ Ezek a helyek azt mutatják, hogy a korai magyar író nemcsak átvette a német forrás tudósítását, hanem azonosult is annak beállítottásával.

Miközben a korai magyar íráshagyomány — tekintet nélkül a műfaj historikus vagy hagiografikus jellegére — egymással versenyezve igyekezett minél visszataszítóbb, dehonesztálóbb képet formálni Sámuel királyról, addig — sokáig feljegyzetlenül — élhetett az uralkodóról egy másfajta beállítás is.

Talán népi hagyományt kell feltennünk a 75. és 76. krónikafejezet ama azonos csengésű passzusának forrásául, mely szerint Aba „úgy vélekedett, hogy minden közös az urak és a szolgák között, semmibe vette az esküszegést is. Megvetette ugyanis az ország nemeseit, és mindig paraszttal és nemtelenekkel volt együtt”. Aba „paraszttal és nemtelenekkel lakomázik, lovagol és társalog szüntelen”. A krónikás nyilván visszajára fordította a feltehető eredeti népi hagyományt: Abának bűnéül róttta fel mindazt, ami a nép szemében erénye volt. Fentebb felvetettük azt a lehetőséget is, hogy talán már egy XI. század végi krónikás ellenkező előjelűre változtatta a népi ízű tradíciót, s így olvasztotta munkájába. Sokkal inkább azonban későbbi gestába illik a történet illetően feljegyzése a világius szempont miatt. A döntőnek látszó szót a kronológia kérdésében az a körülmény szolgáltatja, hogy az író a császárt is bekapcsolta a históriába, méghozzá úgy, hogy a német uralkodó mond sommás ítéletet a magyar király felett. Ez a beállítás aligha képzelhető el egy korai redakcióban. A krónikás az esetleges népi hagyomány tendenciájának 180 fokos megváltoztatásával nagyon határozottan és nyersen érvényesítette az osztályszempontot. Aba a nemeseket vetette meg, s tudjuk hogy a „nobilis” szó a XII. században főurat jelent.¹⁴ Úgy véljük: minthogy Abát a szerző azért ítélte el, mert a főurakat megvetette és a paraszttokra igyekezett támaszkodni, talán nem alaptalan itt a királyhű főurak szemléletének a krónikán kitapintható korai lenyomatát feltenni.

A XIII. század eleji¹⁵ ANONYMUS érdekes képet örökített ránk: Sámuel királyt „kegyességéért (*pro sua pietate*) Abának hívták”.¹⁶ Honnan táplálkozhat ez a felfogás? Már láttuk: létezhetett népi Aba-hagyomány, egy XII. századi krónikás küzdött ellene. Feltehető, hogy az alapot ez szolgáltatja. Valószínűsítheti ezt a „pietas” szó. Ha csak Szent László alakjára is utalunk, aki az e korbéli legendában „pietate rex serenus”-ként, illetve „pius rex”-ként,¹⁷ a XIV. századi krónikakompozícióban pedig „dux...eximie pietatis”-ként¹⁸ fordul elő, világos, hogy a kegyesség a szentség egyik legfőbb attribútuma. Lehetséges, hogy itt, ANONYMUS e kurta megjegyzésében a szentként tisztelt király emléke jutott kifejezésre. Számba kell azonban venni azt a lehetőséget is, hogy — HÓMAN Bálint szerint — P. mester az egri egyház-

¹² SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 331.

¹³ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 332.

¹⁴ SZILÁGYI Loránd 1937, 21; GYÖRFFY György 1966, 32—33.

¹⁵ Ifj. HORVÁTH János 1966, 276.

¹⁶ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 73.

¹⁷ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 517, 519.

¹⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 391.

megyét, az Abák szállásterületét ismeri legjobban.¹⁹ A népi tradíció mellett a nemzeti hagyomány hatását is fel kell tételeznünk. Úgy tűnik, e két tényező ötvöződése hozta létre a rövidsége ellenére is hallatlanul érdekes anonymusi Aba-képet.

A magyar történelem „hivatalos” (magát az írás ereje révén autentikusnak minősítő úri) koncepciójának Aba Sámuelről alkotott képe a XIII. század folyamán veszített korábbi, a királyt mereven elítélő élességéből. Igaz, egy 1235. évi (jóllehet hamis) oklevél — Péter és Aba Sámuel mellőzésével — I. András Magyarországot második királyának nevezi,²⁰ de a krónikakompozíció nagy valószínűséggel a XIII. századból eredeztethető részeiben Sámuel király iránt szimpatikus vagy legalábbis lojális beállítást figyelhető meg. Hogy ez Aba Sámuelnek a — XIII. század bizonyos időszakában még a „hivatalos” történetírás által is igenlően, pozitívan értékelt — németellenességével kapcsolatos, több példával igazolható.

a) A 73. krónikafejezetben a szerző úgy alakítja át az *Altaichi Évkönyv*-ből kölcsönzött szöveget, hogy Aba követségeküldésének oka egy, már megindított hadjárat volt a császár és Péter részéről,²¹ míg az *Annales* Abának csak egy megindítandó háborútól való félelmét említi.²²

b) Hasonló eljárást követ a krónikás a 73. fejezet egy másik helyén is. Itt úgy módosítja az *Évkönyv* szövegét,²³ hogy Henrik feleletéből a német uralkodó ellenséges szándéka tűnjék ki, és így igazolva legyen Aba betörése.²⁴

c) Egészen nyilvánvalóan Aba-pártiságról tanúskodik a 76. fejezet ama beállítása, hogy Ménfőnél „amint mondják, Aba király győzelmet nyert volna, de azok a magyarok, akik barátsággal maradtak Péter király iránt, földre dobták zászlóikat, és megfutottak”,²⁵ azaz árulás történt.

d) Bár a magyar krónikásnak el kellett ismernie a császár ménfői győzelmét, ennek ellensúlyozására, pirrusziva tétele érdekében a németek nagy veszteségéről ír (az *Altaichi Évkönyv* szerint a németeknek csak igen kevés halottjuk volt²⁶), írásba foglalja a *Ferlorum Payer*-etimológiát,²⁷ melyet MARCZALI Henrik — talán joggal — mondának, méghozzá későbbi keletkezésű mondának tart.²⁸

A pozitív Aba-kép más csatornából is táplálkozik: amikor Aba tetemét halála után „néhány évvel kiásták a sírból, szemfödélét és ruháit romlatlanul találták, sebhelyei begyógyultak”.²⁹ Már MARCZALI Henrik felfigyelt arra, hogy a krónika itt rokonszenvet érez Aba Sámuel iránt, aki a nép ügyét védte az urak ellen.³⁰ MOLNÁR Erik fejtette ki, hogy a nép Abát szentnek tekin-

¹⁹ HÓMAN Bálint 1912, 105. — L. még GYÖRFFY György 1970, 10–12.

²⁰ FEJÉR, Georgivs 1829, 423. (= SZENTPÉTERY Imre 1923–1930, 544. szám.) — Hamis voltára l. PAULER Gyula 1899, 590.

²¹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 326.

²² OEFELE, Edmundus L. B. ab 1891, 29. — L. DOMANOVSKY Sándor 1906, 100.

²³ OEFELE, Edmundus L. B. ab 1891, 29.

²⁴ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 326. — L. DOMANOVSKY Sándor 1906, 100.

²⁵ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 331.

²⁶ OEFELE, Edmundus L. B. ab 1891, 37. — L. DOMANOVSKY Sándor 1906, 103–104.

²⁷ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 332–333.

²⁸ MARCZALI Henrik 1896, 24.

²⁹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 332.

³⁰ MARCZALI Henrik 1896, 26.

tette; Aba a népi ügy vértanú-szentje.³¹ Noha legutóbb NAGY Árpád a krónikakompozíció citált passzusát illetően a bizánci legendák hatására utalt,³² mi mégis úgy látnánk: Aba „szentté avatása” nyilván csak a népi osztálytudat terméke, népi ének emléke lehet.³³ S hogy e népi látásmód bekerülhetett a krónikába, csak azért történhetett meg, mert támogatást nyert a nemzeti hagyományokban, amint ilyenekre ANONYMUS műve kapcsán már utaltunk. Ami e részben a nemzeti tradícióra mutathat, az a nemzeti monostor, *Abasár* említése. A nemzeti hagyománynak Aba Sámuel emlékét fenntartó szerepére már MARCZALI Henrik tett célzást.³⁴ Egyetértve ifj. HORVÁTH Jánossal abban, hogy a krónika fent idézett megjegyzése (halála után néhány évvel Aba sebeit csodálatos módon behegedve találta) nyilvánvalóan sokkal későbbi, XIII. századi interpoláció,³⁵ problematikusan látjuk: *Abasár* éppen Aba Sámuel alapítása-e. Könnyen meglehet, hogy az Aba-nemzet tradíciója juttatta csak az alapítás megtisztelő kezdeményezését a kegyes ősnek.

2. I. András és Béla

A XIV. századi krónikakompozíció 92. fejezete arról tudósít, hogy Salamon — még I. András életében — Béla herceg és fiai, Géza és László meg az ország összes főembereinek egyetértésével kenték fel királlyá. A konkolyhintók azonban egymás ellen hangolták Andrást és Bélát. A király és a herceg Várkonyba mentek; a király megkísértette öcsét: a koronát és a hercegség jelképét, a kardot tétette egy vörös terítőre, s két hívét beavatta a próbába. Ha Béla a hercegséget akarja, legyen az övé, de ha a koronát, a főemberek oltás ki a herceg életét. A királyhoz igyekvő herceget a hírvivők ispánja felvilágosította a cseletről, így Béla a kardot választotta.³⁶

A korai magyar történeti hagyomány egyik fontos kérdése, hogy az egymásra következő krónika-redakciók miként vélekedtek Salamon 1057. évi megkoronázásáról, valamint Bélának és fiainak ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról.³⁷

A XIV. századi krónikakompozícióban kétféle vélemény is olvasható ezzel kapcsolatban. Egyik a 92. fejezetben: Salamon koronázása Béla és fiai beleegyezésével történt, a másik a 91. caputban: Béla neheztelése mellett, tehát akarata ellenére.³⁸ Az a kérdés, hogy íráshagyományunkban melyik beállítás lehet a korábbi, elintézhető lenne úgy is, hogy — amint GYÖRFFY György megállapította — ahol a krónika vitatkozik (23., 87. fejezet: „tradunt quidam”),³⁹ ott a polemia tárgyát képező dolog a régi krónikából való.⁴⁰ Észreint tehát a „Dicunt alii”-vel kezdődő 92. fejezet felfogása a régiebb.

³¹ MOLNÁR Erik 1949, 154. — L. még BERKOVITS Ilona 1953, 95; — GYÖRÝ János 1955, 344; — KARDOS Tibor 1957, 313.

³² A VI. Alföldi Régészeti Tudományos Ülésszakon, Szegeden, 1969. november 14-én elhangzott előadásában.

³³ L. MOLNÁR Erik 1949, 153—154; — BERKOVITS Ilona 1953, 94—95; — KARDOS Tibor 1957, 313; — LEDERER Emma 1961, 68—69.

³⁴ MARCZALI Henrik 1896, 26—27.

³⁵ Ifj. HORVÁTH János 1966, 21.

³⁶ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 353—355.

³⁷ Hogy a magyar történeti „emlékezet” számon tartotta eme 1057. évi eseményt, azt a Pozsonyi Évkönyv bejegyzése (SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 125) bizonyítja.

³⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 353.

³⁹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 282, 344.

⁴⁰ GYÖRFFY György 1965, 417.

A kérdés eldöntéséhez az inkriminált 92. fejezet beható vizsgálata szükséges. A szakirodalom egyrészt egységesen úgy foglalt állást, hogy a fejezet kezdő szavai (*Dicunt alii, quod . . .*) írott forrásra utalnak,⁴¹ másrészt pedig sokan arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a fejezetben foglalt ún. *várkonyi jelenet* költői alkotás, monda.⁴² Koránt sincs egyetértés sem a kronológia (egyeseK Kálmán előtti időre,⁴³ mások II. Béla és II. Géza korára⁴⁴ tették a fejezet keletkezését), sem a mondanivaló (egyeseK András és Salamon,⁴⁵ mások Béla igazolását⁴⁶ látják a fejezetben, de olyan vélemény is elhangzott, amely nem látja bizonyítottnak, hogy e fejezetben a krónikás felfogása eltérne a 91. caputétól Salamon koronázásával kapcsolatosan⁴⁷) kérdésében a szakemberek között.

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a 92. fejezet kétféle szövegezésben, a V-család, illetve az A-kódex megfogalmazásában maradt ránk. Vitathatatlan, hogy az eredeti szöveget az A-kódex tartalmazza.

a) Az A-ból hiányzik a korjelölő, de kronológiailag egyértelműen nem hasznosítható „a sugdosók ugyanis, akiket kiváltképpen a mi időnkben nagyon kedvelnek” passzus;

b) ugyancsak nincs meg az A-ban a „melyek a minap (*nudius tertius*) a császár által történtek” rész (a „*nudius tertius*” kifejezés a krónika 144. fejezetében is megvan,⁴⁸ nyilván e két azonos, toposznak nem minősülő frázis egy alkalommal, egyazon szerző tollából került a krónikába);

c) az A-kódex a helyes *pro pace* alakot hozza a V-családnak itt és a 91. fejezetben is előforduló⁴⁹ hibás *perditione* olvasata helyén.

Mit fejez ki, milyen állásponton van az 1057. évi koronázást illetően a 92. fejezet? Úgy tűnik: a fejezetben belül nincs ellentmondás, hiszen egyrészt a bevezető sorok világosan szólnak: „Mások azt mondják, hogy Béla herceg és fiai, Géza és László meg az ország összes főembereinek egyetértésével kenték fel Salamont királlyá”, másrészt pedig a várkonyi jelenet is ugyanezt tartalmazza: Bélának Andrásához intézett szavai („Legyen fiadé a korona, minthogy már fel van kenve, és add nekem a hercegséget”) azt tanúsítják, hogy Béla újólá ismerte el Salamon megkoronázását. Joggal ellenvehető azonban: a várkonyi epizódban Béla kényszerből cselekszik, így bajos arról beszélni, hogy másodízben is jogosnak ismerte el a koronázási aktust. Ámde a válasz megadásánál két körülményt kell fontolóra vennünk. Az egyik:

⁴¹ MARCZALI Henrik 1880, 61; — MADZSAR Imre 1926, 3; — ERDÉLYI László 1943⁷ 173; — GERICS József 1961, 64.

⁴² TOLDY Ferenc 1868, 381; — MARCZALI Henrik 1896, 65; — KARDOS Tibor 1941, 101; — HORVÁTH János 1954, 318; — KARDOS Tibor 1957, 306—307; — GERÉB László 1959, 233. old. 39. jegyz.; — KARDOS Tibor 1960, 55; — HONT Ferenc 1961, 7; — BORONKAI Iván 1963, 109; — KLANICZAY Tibor 1964, 27.

⁴³ TÓTH Zoltán 1933, 539—541; — GERICS József 1961, 64—65, 83.

⁴⁴ MADZSAR Imre 1926, 3; — CSÓKA J. Lajos 1967, 419.

⁴⁵ MARCZALI Henrik 1896, 64; — BARTONIEK Emma 1939, 35; — KARDOS Tibor 1957, 306.

⁴⁶ DOMANOVSKY Sándor 1913, 390.

⁴⁷ BORONKAI Iván 1963, 108.

⁴⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 423.

⁴⁹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 352. — Itt utalunk arra, hogy a krónikakutatásban használatos fenti rövidítések (V-család, illetve A-kódex) azt a krónika csoportot (a Képes Krónika családjának tagjait), illetve kódexet (a Budai Krónika családjába [= S-család] tartozó Acephalus kódexet) jelentik, amelyek a XIV. századi krónika egy-mástól eltérő szövegét őrizték meg.

Béla állásfoglalására nyilván hathatott s bizonyára hatott is erőszak, bár a valóságban nem feltétlenül abban a formában történhetett ez, ahogyan a várkonyi jelenetben olvasható, végső fokon a 92. fejezet bevezető soraiban körvonalazott egyetértés előidézői között is szerepelhetett erőszak. A másik: a várkonyi jelenet mondai forráscsatornán át került a krónikába, kiválóan alkalmas a történet egy olyan következtetés levonására — KARDOS Tibor utalt erre —, hogy a népi képzelet a mondaképzés megszokott módján rajzolja meg az András és Béla közti politikai megegyezést. A „választást” úgy képzelel el, hogy egy szép piros párnára odateszik a koronát és a kardot, és ezek közül kell választania a hercegnek. Ha rosszul „választ”, mindjárt levágják a fejét.⁵⁰ Ha ezeket fontolóra vesszük, kétségtelen: Béla elferedményben mégiscsak beleegyezett Salamon megkoronázásába, illetve elfogadta a koronázás jogosságát, azaz végül is a legitimitás oldalára állt.

Nagyon érdekes feladat a 92. fejezetben megrajzolt András- és Béla-kép vizsgálata. Mivel nem ismerjük az originális (népi) forrást, s nem tudjuk, hogy az hogyan változott meg a feljegyzés során, csak az írásba foglalt szöveget elemezhetjük. Andrásról olyan mozzanatokat tudunk meg, hogy Béla életére tör, „gyilkos terveket forgat fejében: Bélával kapcsolatban pedig arról értesülünk, hogy hitszegő: először beleegyezett Salamon megkoronázásába, de azután mégis királyságra tört, ráadásul gyáva: félelemből „választotta” a kardot. Nagyon súlyos ítéletek ezek, súlyukat még az sem enyhíti, hogy a konkolyhitőkre, a rossz tanácsadókra hárítja az ódiomot a szerző.

Lehetetlen észre nem venni a fejezet nagyon sajátos beállítását. Egyrésztől határozott szimpátia mutatkozik Béla irányában: a szöveg szerint András megértette, hogy „halála után fia nem uralkodhatik a herceg akarata nélkül”, továbbá Andrást úgy nyilatkoztatja Béla jelenlétében, hogy („igazság szerint a korona a tiéd”) ezzel jogalapot teremt Béla uralma számára. Másrésztől: Béla mindezek ellenére is elismeri Salamon megkoronázásának, s ebből következően uralmának jogosságát is.

K o m p r o m i s s z u m körvonalai bontakoznak ki: a 92. fejezet egyszerre itéli el és igazolja mind Andrást, mind Bélát. Egy ilyen beállítás aligha keletkezhetett Salamon alatt, mint GERICS József véli⁵¹ (erre az *Altaichi Évkönyv* Béla-ellenessége és a *Pozsonyi Évkönyv*nek Béla uralmát mellőző tárgyalása a tanú), sem László alatt — mint HÓMAN Bálint írja⁵² —, hiszen László, illetve az udvarának felfogását tükröző krónikás nem tagadta volna meg Bélát Salamon kedvéért; nem jöhetett létre II. Béla vagy II. Géza korában sem — mint CSÓKA J. Lajos vélekedik⁵³ —, hiszen éppen CSÓKA mutatta ki, hogy e királyok alatt olyan véleményváltozás következett be, amely Salamonra nézve előnyösebb képet formált meg.⁵⁴

Ez a kompromisszum csak Kálmán korában keletkezhetett. Miért? Egyrészt: Béla védését a dinasztikus érdek kívánta meg, aki Kálmánnak nagyapja volt. Másrészt: Salamon jogának elismerése mögött olyan elv húzódott meg, amit Kálmán is előtérbe helyezhetett: ez a legitimitás tana volt, mely igen élesen jut HARTVIKNÁL kifejezésre. Elvileg felvethető

⁵⁰ KARDOS Tibor 1941, 101.

⁵¹ GERICS József 1961, 64—65, 83.

⁵² HÓMAN Bálint 1925, 97.

⁵³ CSÓKA J. Lajos 1967, 419—420, 549.

⁵⁴ CSÓKA J. Lajos 1967, 423.

(bár a szakirodalomban nem tették meg⁵⁵), hogy a 92. fejezet kései, II. Géza utáni feljegyzés. Ennek cáfolatát, de egyszersemind a megírás Kálmán-koriságának bizonyítékát is a királyság és a hercegség szimbolikája adja.⁵⁶ Mellőzve most a lándzsának mint a királyi hatalom vélt vagy valóságos jelvényének -- tárgyunkhoz szorosan nem tartozó -- problematikáját,⁵⁷ annyira kétségtelen, hogy Kálmán idejében a királyságot már a korona szimbolizálja,⁵⁸ ami kizárja, hogy a kard is uralkodói jelkép legyen, hiszen az Albericus-féle törvénybevezetésben említett kard⁵⁹ nem a királyság szimbóluma, hanem a fenyítő hatalom eszköze.⁶⁰ A hercegséget 1095–1096-ban, amint a *Pozsonyi Évkönyv* mutatja,⁶¹ a „diadema”, vagyis a korona jelképezi. Ennek eredete Gézától való, aki még herceg korában (1071–1074) kapott koronát VII. Dukasz Mihálytól,⁶² s ez a korona a hercegi méltósággal és javakkal öröklődött tovább.⁶³ Álmost is a Dukasz-féle diadémmal koronázták meg.⁶⁴ A hercegségnek tehát a dukátus létrejötte és 1071 között más jelvényrel kellett rendelkeznie, s ez aligha vitathatóan a kard volt. Igaza van tehát GERICS Józsefnek: a 92. fejezet szimbolikája — részben, a kard vonatkozásában — Kálmán előtti időre mutat,⁶⁵ de ez nem jelenti egyszersemind azt, hogy a feljegyzés is Kálmán koránál régebbi. Miért? Fenti fejtegetésünk-ből csak az következhet, hogy a 92. fejezetben felhasznált szóbeli forrás, (népi) epikus, illetve drámai alkotás 1058–1071 között keletkezett, tehát tényleg akkor, amikor a hercegséget még a kard jelképezte. A szöveg kifejezésre is juttatja, hogy a kard szimbólum-jellege a múltra vonatkozóan igaz.

V-család:

Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat.

A-kóde:

Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stratu rubeum (?) et gladium iuxta eam, quod ducatum signabat.

Az A-kódex eredetibb szövege itt is jobb, s nyilván originális: a „signabat” alak világosan mutatja, hogy a kard szimbólum volta — Kálmán korában — már a múlté. Joggal megkérdendő: Kálmán idejében miért fogadták el a népi forrás kardját, miért nem illesztették helyébe — még a karddal összefonódott cselekmény rovására is — a korszerű diadémet? Kálmánnak

⁵⁵ Egyedül ERDÉLYI László (1943, 173) kivétel.

⁵⁶ A középkori szimbolika mennyiségben igen gazdag polgári szakirodalma (pl. SCHRAMM, P. E. művei stb.) a szemlélet korlátainál fogva túlexponálta a probléma jelentőségét.

⁵⁷ ERRE I. TÓTH Zoltán 1933, 535–546; — TÓTH Zoltán 1942, 29–30. old. 55. jegyz.; — DEÉR József 1942, 6–18; — CSÓKA J. Lajos 1967, 419; — KOVÁCS László 1970, 127–146.

⁵⁸ L. HARTVIKNÁL: „cui ... corona debetur et regnum” (SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 406).

⁵⁹ ZÁVODSZKY Levente 1904, 183: „Non enim sine causa rex gladium portat”.

⁶⁰ CSÓKA J. Lajos 1967, 420. — L. másképpen TÓTH Zoltán 1933, 541; — GERICS József 1961, 65.

⁶¹ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 126.

⁶² DARKÓ Jenő 1936, 137; — GYÖRFFY György 1959, 41. — L. másképpen MORAVCSIK Gyula 1953, 69; SZÉKELY, György 1962, 68.

⁶³ GYÖRFFY György 1959, 41.

⁶⁴ TÓTH Zoltán 1942, 111.

⁶⁵ GERICS József 1961, 65.

a legkevésbé sem lehetett érdeke a monda modernizálása, hiszen felfogása szerint — amely HARTVIKNÁL jut élesen kifejezésre — királlyá a királyi *corona*-val való koronázás tesz, márpedig a *diadema* is korona (jóllehet „csak” hercegi),⁶⁶ s azzal meg is koronázták Álmost. Az A-kódex pontosabb, árnyaltabb szövege szinte kézzelfoghatóan bizonyítja ezt, amikor Béla szájába adja a következő mondatot.

V-család:

Habeat filius tuus coronam, qui unctus est, et da mihi ducatum.

A-kódex:

Habeat filius tuus coronam, qui unctus est in regem, et da mihi ducatum.

Világos tehát, hogy egyrészt az 1058–1071 között hercegi szimbólumként szerepelt kardra való „emlékezés” 1071-től nem távoli időre, évszázados intervallumra, másrészt pedig a korszerű *diadema* mellőzése kifejezetten Kálmán korára mutat, mert elődei (Géza és László) hercegek voltak trónra kerülésük előtt — *diadém*mal, utódai alatt pedig már nincs dukátus.

3. Salamon

A XIV. századi krónikakompozíció több fejezetében olvashatunk Salamon kiváló vitézéről, Oposról, aki rendre győzelmet arat.⁶⁷ Ugyancsak e forrásunk tudósít arról, hogy Salamon detronizálása és I. István szentté avatása után a kunokhoz ment, csapatait azonban az ellenség szétverte, a sűrű hófúvásban a még megmaradtak is szétszóródtak, Salamon is alig menekült meg ellenei kezéből. Embereinek pihenőt adott, maga bement egy sűrű, sötét erdőbe, soha többé nem tért vissza. Istenhez fordult, vezekelt, zarándokolt, imádkozott, böjtölt, virrasztott; egyszer Magyarországon is megjelent Kálmán király idejében, de nyomban eltűnt, és soha többé nem mutatkozott.⁶⁸

A 101. krónikafejezetben bukkan fel először *Bátor Opos* neve, mely azután előfordul még a 107., 118., 121. és 127. caputban. Régóta ismeretes, hogy a krónika e szövegegyeségeiben költői szépségű részek vannak; régóta kísért ezek magyarázatára a „naiv eposz” hipotézise.⁶⁹

A teljességre törekvésnek és a probléma mindenáron való megoldásának igénye nélkül szeretnénk néhány adalékot hozzátenni a kérdéshez.

⁶⁶ Aligha véletlen, hogy amikor HARTVIK a *diadema* szót használja, több esetben a *regium* jelzővel egészíti ki azt, I. SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 412–413, 413.

⁶⁷ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 365, 373, 385–386, 391, 399.

⁶⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 409–411.

⁶⁹ A naiv eposz létével számol ARANY János 1860, 33–34; — TOLDY Ferenc 1868, 381; — NÉGYESY László 1912, 19, 21; — NÉGYESY László 1913, 201. — Határozottan a naiv eposz léte ellen szólt PAULER Gyula 1899, 611; — VÉRTESY Jenő 1905, 3 (de már ő is számol forrásként énekesek hős-dalaival); KIRÁLY György 1921, 109. — Az újabb kutatás általában ha nem is fogadja el az ARANY János-i naiv eposzt, nem rekeszti ki a különböző szóbeli források létét és a krónikás általi használatát. HORVÁTH János (1954, 316–325) és KOROMPAY Bertalan (1955, 326–329) jokulátor-énekekkel, HORVÁTH János (Bóta László 1956, 316) apróbb hősi énekekkel, KARDOS Tibor (1957, 306, 306. old. 73. jegyz.) rövidebb ciklikus hőselemek sorozatával, GERÉB László (1959, 234. old. 43. jegyz.) énekekkel számol. — KLANICZAY Tibor 1956-ban (Bóta László 1956, 309) azt hangsúlyozta, hogy a kérdés nem tekinthető lezártnak, 1964-ben (KLANICZAY Tibor 1964, 29–32) — ugyanennek kiemelésével — egy XI. századi jokulátor-eposzt tétélezett fel, melynek alapvető kontúrjait körvonalazta is. Újabbán MÁLYUSZ Elemér (1967, 36) tagadja, hogy egy művészi szerkezetű, magyar nyelvű epikai alkotás visszhangot kapott volna a gestában, de magyar nyelvű énekekkel ő is számol. — A kérdéskör összefoglalását I. VOIGT Vilmos 1969, 51–72.

a) Opos szereplése az egész Salamon-történetet átszövi: feltételezhető, hogy Oposról epikus ének szólt.

b) Opos Salamon vitéze; a krónika csak győzelmeiről ad számot (a 101. fejezetben a csehek, a 107.-ben a szaracénok, a 118.-ban Géza herceg vitéze, a 127.-ben pedig Géza és László nyitrai vitézei felett diadalmaskodik).

c) Az Opos nevét említő 101. és 118. fejezet (szemben a krónikakompozíció más részeivel) csak *rex*ről és egyetlen *dux*ról (= Géza) beszél, nem tartja számon László cselekedeteit, és nem titulálja őt duxnak. Feltehető, hogy az imént említett fejezetek rext és egyetlen duxot tartalmazó passzusai egy korábbi redakció nyomát őrzik, mely szerint Salamon a király és egyedül Géza a herceg, ami feltétlenül a dukátus jogi státusának adekvát kifejezése.

d) Az év és hónap konkrét megnevezése nélkül előforduló napjelölés (a 102., 105., 108., 118., 119. és 121. fejezetekben) minden valószínűség szerint a népi gondolkodás nyoma.

e) A 107. és 118. fejezetekben a homéroszi *Trója-hagyomány* nyomai, mozzanatai őrződtek meg,⁷⁰ márpedig tudjuk, hogy a Trója-történet a XII. század közepétől vált ismét az európai gondolkodás- és mondakincs integráns részévé.⁷¹

Vagyis a Salamon-történet a népi énekekből és a Trója-historiából is táplálkozott. Valószínű, hogy e kettő közül az alapot az előbbi adta, az utóbbi feltehetőleg tudós hozzáadás. Ha így van, csaknem bizonyos, hogy a Trója-történet morzsáit megőrkítő gestaíró valamelyik nyugat-európai kultúrközpontban, talán Párizsban tanult, s a kint hallott Trója-hagyomány egyes elemeit idahaza ötvözte egybe a népi emlékezetből merített motívumokkal. Persze a kérdésben állást foglalni nagyon nehéz, igaza lehet KARDOS Tibornak, amikor mindkét lehetőséget felveti: a görög-trójai háború mozzanatai latin iskolai közvetítéssel eljuthattak a magyar epikus énekekbe is s azokból a krónikába, de a közvetlen tudós kombináció sem kizárt.⁷²

Úgy látjuk, Opos esetleg népi hős volt, Salamon-pártisága a nép állásfoglalását tükrözi. Opos népi voltát a feltehetőleg róla szóló ének és a 101. fejezet ama passzusa indokolja, mely szerint Opos a cseh vitéz legyőzése után „a király és az összes magyar főember előtt dicsfényben tündökölt”. Ez a megfogalmazás nem arra mutat, hogy az uralkodó osztályba tartozott volna. Hipotézisünkkel szemben felhozható, hogy a 118. fejezet nemesnek, „*de genere Vecellini*” írja Opost. GERICS József e kifejezést a korai gesta-ból eredezteti.⁷³ Vele szemben GYÖRFFY György arra mutatott rá, hogy a „*de genere Vecellini*” XIII. századi író betoldása XIII. századi névalakban (Kálmán korában nazálisos, *Vencilinus*-féle formában írták volna le a nevet).⁷⁴

⁷⁰ ARANY János 1860, 34; — MARCZALI Henrik 1896, 86; — SEBESTYÉN Gyula 1904, 214; — VÉRTESY Jenő 1905, 12; — NÉGYESY László 1913, 194; — KARDOS Tibor 1939, 307; — KARDOS Tibor 1941, 103; — KARDOS Tibor 1942, 14—15.

⁷¹ PAULER Gyula 1883, 114; — FEST Sándor 1935, 177—178; — GYÖRNY János 1942, 11; — VÁCZY Péter 1944—1946, 2; — CSÓKA J. Lajos 1967, 497.

⁷² KARDOS Tibor 1939, 307.

⁷³ GERICS József 1966, 5; — GERICS József 1967, 592—595.

⁷⁴ GYÖRFFY György 1966, 28—29. — Újabban GERICS József (1967, 592—595) sorakoztatott fel érdekes és megfontolásra érdemes anyagot annak bizonyítására, hogy a szláv *Vetjeslav* magyar megfelelői [?] már a XI. században is mutatnak denazalizált, s a XIV. században is nazálisos formát; azaz elvitatja a *Vencilin* ~ *Vecelin* változás „abszolút kormeghatározó érték”-ét.

Nem zavarja feltevésünket az a körülmény, hogy Opos a 118. és 127. fejezetekben határozottan lovagi figuraként fordul elő, hiszen a nemesség és a lovaság összefüggése közismert.⁷⁵

Úgy véljük, Opos népi hős, akit — amiképpen *Botond* esetében is megfigyelhető ilyen tendencia — az uralkodó osztály sajátított ki magának oly módon, hogy már talán a XII. századi krónikások lovagi ruhába öltöztették, majd a XIII. században a *Márton* nevű össel dicsekvő *Vencellin-nemzetség* (mivel a krónika szerint Opos apja is *Márton* volt) magának foglalt le. Ez a magyarázat egyrészt áthidalhatja azt a genealógiai nehézséget, amely a 64. krónikafejezet valóban Vencellin-nembeli *Mártonja* és Opos apja között fennáll,⁷⁶ másrészt Opos alakjának talán létrejöttét, mindenestre tetteinek kiszínezését alapvetően más közegben képzelel el, mint az Opost XIII. század eleji bencés koholmányának minősítő Csóka J. Lajos.⁷⁷

Azokból a tényekből, hogy Opos ciklusban, mondakörben fordul elő és játszik fontos, talán vezető szerepet, hogy Salamon katonája, aki rendre legyőzi bel- és külföldi ellenfeleit, s ezáltal elismerést szerez magának a király és a főemberek előtt, hogy alakja a trójai história egyes elemeivel gazdagított, talán az a következtetés vonható le, hogy Opos népi hős, a népi epika terméke. Önigazolólólag hathatott a krónikásra, hogy a népnek Salamonról formált véleménye egybeesett a hivatalosan táplált legitím állásponttal. A nép történeti „tudatának” egyes jelenségei osztálytartalmuktól megfosztva bekerülhettek az uralkodó osztály krónikájába.

XII. századi történeti műből eredeztethető a költői, lírai és Salamon 1087. évi hősi halálát — amit a külföldi krónikákból pontosan tudunk⁷⁸ — sejtető 135. fejezet, valamint a 136. caput is, amelyben Salamon „tovább él”. A nép lehetett az, amelyik nem „engedte” meghalni Salamon. A nyilván nem változás nélkül korunkra jutott szöveg tulajdonképpen szentté avatja Salamon: a szentlélek látogatása, isten megbocsátó irgalma, a mennyei dolgok felé fordulás, életének szenthez illő módon végzése mind ezt bizonyítja. Nem lehetetlen, hogy már ekkor felesége, Judit is szentként szerepelt⁷⁹ — Zsófia érdemei révén. Mindenesetre a krónikában azt olvassuk, hogy Salamon felesége Admontban halt meg, s ez nem Juditra,⁸⁰ hanem II. Béla valóban szent életű leányára, Zsófiára vonatkozik.⁸¹

KÉZAI,⁸² MÜGELN,⁸³ a *Knauz-krónika* egyik kódexe⁸⁴ és a *Dubnici Krónika*⁸⁵ újabb tradícióról tudósít: Salamon megjelent László király udvarában. DOMANOVSKY Sándor még úgy foglalt állást, hogy e variációk különböznek egymástól,⁸⁶ de GERICS József — úgy tűnik: helyesen — azt a véleményt jut-

⁷⁵ Erre l. MÁLYUSZ Elemér 1942, 292—305.

⁷⁶ HÓMAN Bálint 1925, 68.

⁷⁷ Csóka J. Lajos 1967, 544—545.

⁷⁸ L. GYÓNI Mátyás 1942, 159.

⁷⁹ Erre l. KÉZAI tudósítását SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 181—182.

⁸⁰ Judit Salamon halála után, 1088-ban másodszor is férjhez ment. L. DOMANOVSKY, Alexander 1937, p. 182. annot. 1.

⁸¹ ERDÉLYI László 1941, 11; — ERDÉLYI László 1943, 104. old. 19. jegyz.; — Csóka J. Lajos 1967, 556.

⁸² SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 181

⁸³ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 191—192.

⁸⁴ SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 332.

⁸⁵ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 411. old. * jegyz.

⁸⁶ DOMANOVSKY Sándor 1906, 111, 137—138.

tatta kifejezésre, hogy KÉZAI már ismerte MÜGELN és a *Dubnici Krónika* Salamon-hagyományát, s korrigálja azt. Feltehető, hogy e hír onnan való, ahonnan MÜGELN többi önálló tudósítása is, azaz a III. István- (illetve III. Béla-) kori krónikafolytatásból. Figyelemre méltó, hogy az itt tárgyalt variációval szemben más krónikák (az S- és a V-család kódexei — a *Dubnici Krónika* kivételével) Salamonnak Kálmán-kori magyarországi felbukkanásáról tudnak. A XII. századi Salamon-hagyomány léte tehát kétségtelen,⁸⁷ s ezt a XII. században hivatalosan is pártfogolhatták. E tradíció egykori virágzását egyrészt a terjedelem (Salamon históriája a krónikakompozícióban igen részletes és gazdag: I. Géza és I. László uralkodásának jelentős summáját foglalja el), másrészt a tartalom (a pozitív Salamon-kép megformálásában a nép és a királyi udvar véleménye találkozott) bizonyítja.

Feltehető tehát, hogy Salamon népi énekek középpontjába került, de ha nem is, annyi kétségtelen: azok foglalkoztak vele. Lehet, hogy a nép igazságérzete, lehet, hogy — s ez látszik fontosabbnak — Salamon kalandos élete játszott ebben szerepet.

A XII. század végétől, László szentté avatását követően, döntő változás történt a Salamon-kép megformálásában: Salamon és a hercegek vitáját a XIII. század a szent király javára döntötte el. Ennek láncszemeként KÉZAI Simonnak, a királyi udvar krónikásának állást kellett foglalnia a Salamon-tradíció ellen.⁸⁸ „E hagyomány kipusztításának oka valószínűleg «kényes», az Árpád-ház és a magyar egyház egyik legjobban tisztelt szent királyára az utókor szemében árnyékot vetítő mondanivalójában keresendő.”⁸⁹

4. Szent László

A XIV. századi krónikakompozíció 103. fejezete arról tudósít, hogy a kerlési csatában Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán szép magyar leányt hureolt magával. László a leányt a váradi püspök leányának gondolta; lován üldözőbe vette a kunt, de utolérni nem tudta. A herceg tanácsára a leány magával együtt a földre rántotta a kunt, akit László meg akart ölni. A leány azonban — hiszen nincs hívság az asszonyokban — kérte a herceget, ne vegye el a kun életét, hanem bocsássa el. De László megmérkőzött a kunnal, s megölte. A leány nem a püspök leánya volt.⁹⁰

E história a benne tornyosuló problematikus passzusok miatt szinte igényli az elemzést. Egyrészt: a história (népies) mondajellege tagadhatatlan,⁹¹ másrészt: a váradi püspök leányának említése a feljegyzés koraiságára enged következtetni,⁹² harmadrészt: László hős lovagként való ábrázolása, „szent” jelzője 1192 utáni interpolációt sejtet.⁹³ Már LÁSZLÓ Gyula utalt arra, hogy

⁸⁷ GERICS József 1961, 110—112.

⁸⁸ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 181.

⁸⁹ GERICS József 1961, 110. — Salamon „szentségére”, alakja későbbi megítélésére 1. *Les saints de la dynastie des Árpáds et leurs légendes* című, Kruševacaon 1971. október 9-én elhangzott előadásunk szövegét (sajtó alatt).

⁹⁰ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 368—369.

⁹¹ PAULER Gyula 1899, 608; — NÉGYESY László 1913, 190; — LÁSZLÓ Gyula 1944, 420; — LÁSZLÓ Gyula 1953, 7; — PERÉNYI József 1957, 179; — KLANICZAY Tibor 1964, 27; — CSÓKA J. Lajos 1967, 557; — KULCSÁR Péter 1967, 163. old. 13. jegyz.; — LÁSZLÓ Gyula 1967, 136—140; — VARGYAS Lajos 1967, 286—288.

⁹² MARCZALI Henrik 1880, 54. old. 25. jegyz.; — PERÉNYI József 1957, 179; — GERICS József 1961, 88.

⁹³ PAULER Gyula 1899, 608; — MADZSAR Imre 1926, 1. old. 1. jegyz.; — DERCSÉNYI Dezső 1964, 16; — GYÖRFFY György 1966, 29. old. 31. jegyz.

a történet alapja régi pogány hősi ének, melynek egyik szereplőjét később hozták kapcsolatba Szent László fennkölt alakjával.⁹⁴ Újabban KULCSÁR Péter írott forrásban, BONFININél kimutatta a monda ama változatát, mely „a kun megölését a leánynak tulajdonította, s az írott variánsoknál [ti. a krónikánál] ősi elemeket őrzött meg.”⁹⁵ Ugyancsak KULCSÁR Péter mutatott rá a krónika következtlen előadására, mely feltétlenül gyámolítja a feltevést: a krónika két, nem egészen egybevágó hagyományt igyekezett összehangolni.⁹⁶ Feltétlenül jogos KULCSÁR Péter ama megállapítása, hogy „az írott forrásokban ránk maradt László-legenda csak ösztövérv váza annak a hagyományanyagának, mely a témakörrel kapcsolatban kialakult.”⁹⁷ A krónika története tehát másodlagos származék, melyet akkor hozhattak kapcsolatba Lászlóval, amikor még nem keltett megütközést, ha egy nőszemély püspök leánya. Egy, legjobb esetben XIII. század eleji krónikás — talán nem minden irodalmi előzmény nélkül: a *Cunus* névalak utalhat erre⁹⁸ — szívesen átvehette e történetet, mely szervesen beleillett a frissen (1192-ben) szentté avatott Lászlóról rajzolt portréjába, viszont ekkor már meg kellett cáfolnia és meg is cáfolta, hogy a megmentett nő a püspök leánya lett volna.⁹⁹ Az erdeti monda (a „kunt” a leány öli meg) legkorábban a XII. század elején, legkésőbb pedig a XIII. század elején már módosult: a kunt László, a lovagszent öli meg párviadalban, hogy azután újabb változások révén a XIV. században a leány Szűz Máriával azonosuljon.¹⁰⁰

5. Összegzés

A keresztény államalapítás után keletkezett kis-epikánk írásba foglalása problematikájának vizsgálata (amely értelemszerűen nem terjedhetett ki valamennyi Árpád-kori mondánkra) után lehetségessé válik néhány következtetés levonása.

a) Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a keresztély államalapítás, a feudalizmus kiépülte, a katonai demokrácia átváltása osztálytársadalomra nem

⁹⁴ LÁSZLÓ Gyula 1944, 420; — LÁSZLÓ Gyula 1967, 140.

⁹⁵ KULCSÁR Péter 1967, 163. — A vatikáni könyvtár egyik hagiográfikus kódexének Szent László képei is azt tanúsítják, hogy a kunnal a leány végzett (LUKCSICS Pál 1930, 18).

⁹⁶ KULCSÁR Péter 1967, 163.

⁹⁷ KULCSÁR Péter 1967, 163. old. 13. jegyz.

⁹⁸ Ebbe az irányba mutathat HORVÁTH János ama megállapítása, hogy a krónikaíró éppen az István-, László- és Kálmán-törvényekben is szereplő nőrablás tilalmas voltát ábrázolja (HORVÁTH János 1954, 14), illetve hogy László király a leányrabló kunt a leány kérése ellenére is megöli, s ezzel juttatja érvényre a leányrablást tiltó törvényét, amely szerint a nőrablóval szemben úgy kell eljárni, mint a gyilkossal (BÓTA László 1956, 314). Persze, ha volt is ilyen intenciója a szerzőnek, az már az eredetihez képest módosuláson átesett mondához kapcsolódhatott. — A *Cunus* név kormeghatározó szerepére l. GYÖRFFY György 1948, 158—176.

⁹⁹ Nehezen bizonyítható — de aligha a cáfolatot nem közlő kivonatos *Chronicon Monacense* (SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 75) alapján — GERICS József (1961, 87, 87. old. 6. jegyz.) feltevése, mely szerint a cáfolatot tartalmazó mondat („*Sed illa filia episcopi non fuit*”: SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 369) mintegy kirí a szövegből, ezért későbbi interpoláció.

¹⁰⁰ LUKCSICS Pál 1930, 18. — A történetnek a székelyföldi falképeken való ábrázolására l. DERCSÉNYI Dezső é. n., 132—134; — VARGYAS Lajos 1960, 499; — DERCSÉNYI Dezső 1964, 16—17.

jelent cezúrát a mondaképzés mennyiségi vonatkozásában. Egyrésztől a népi forrás a XI–XIII. században is változatlan bőséggel csörgedezik, másrésztől az ősi (az államalapítás előtt keletkezett) mondák szívósan tovább élnek bizonyíthatóan legalább a XIII. századig, amikor ezek aktualizálható mozzanatait az uralkodó osztály különböző rétegeinek krónikásai feljegyzésre méltóknak találják. Szerfelett feltűnő, hogy XI–XIII. századi mondáink — a krónikában megőrzött latin nyelvű szövegek alapján — általában királyok köré fonódtak, a feudális osztályrendet megtestesítő uralkodót állították a központba. Annak a kérdésnek a taglalásához vezet el ez, hogy jelentette-e törést az államalapítás utáni mondáink „minőség”, osztálytartalma szempontjából.

b) A kérdésre feltétlenül igenlő választ kell adnunk. Az osztálytársadalom, a feudalizmus alapvető osztályai kialakulásával a tükrözés tárgyát képező társadalmi valóság változott meg, s ennek a tükröképben is változást kellett előidéznie. Úgy véljük, az a benyomás, hogy XI–XIII. századi mondáink királyok köré szövődtek, torz optika eredménye, az adja magyarázatát, hogy e mondák (mondaforgácsok) a krónika Prokrusztesz-ágyába kényszerítetttek. Márpedig tudjuk, hogy a magyar krónikák — legalábbis a XIII. század elejéig, addig az időpontig, ameddig valamennyi itt tárgyalt mondánk bizonyosan írásbeli megőrkítést nyert — király krónikák, az udvari –kancelláriai milió termékei.¹⁰¹ Véleményünk szerint már a mondák hősválasztása alapján keresztény államalapítás utáni kis-epikánk bifurkálódását figyelhetjük meg.

c) Egyes mondáink aligha tagadhatóan egy-egy király köré csoportosították mondanivalójukat. Nem lehet elvitatni, hogy az ún. várkonyi jelenet hőse András király és Béla herceg, a leányrabló kun mondájáé pedig „Szent” László herceg. A várkonyi jelenet alaphelyzete — a választás, illetve a jól vagy „rosszul” választás — régi folklorisztikus motívum.¹⁰² A László-mondáról ugyan csak beigazolódott, hogy alapja ősi pogány hősi ének. E két esetben tehát nyilván úgy jött létre a monda, hogy az adott, ismert szituációba mintegy „behelyettesítették” a korszerű elemeket: az Árpád-házi, trónra került András és Béla, illetve László nevét, uralkodókat centrumba állító olyan epikus alkotásokat hoztak létre, amelyek azonnal és jobbra csorbítatlanul beiktathatók voltak a királykrónikába. Aligha véletlen, hogy ezek a mondák már a legkorábbi, XI–XII. századi íráshagyomány részei voltak. Létrehozóikként nagy valószínűséggel az ősi epikus kincset még ismerő, de már a királyi udvarban élő — annak igényeit kiszolgáló — jokulátorok tehetők fel.

Más mondáink más közegekben keletkezettek. Szerfelett meggondolkodtató, hogy éppen a korai feudalizmus három erőskezű, a feudális osztályrendet tűzzel-vassal építő és óvó királyáról, Istvánról, Péterről és Kálmánról nem hagyományozódtak ránk — mert nem is születhettek — világias népi mondák. Így érthető csak annak az Aba Sámuelnek a töredékesen ránk maradt mondája, aki gátat vetni igyekezett az osztálytársadalom kialakulása folyamatának, aki együtt evett, lovagolt és — társalgott a néppel, azaz ugyanúgy kikérte a tömegek véleményét, amint ez a keresztény államalapítás előtti időben a törzs vagy nemzetség szokása volt. Aba Sámuelben a nép nem

¹⁰¹ MARCZALI Henrik 1880, 80; HÓMAN Bálint 1925, 106; PAIS Dezső 1925, 272; MADZSAR Imre 1926, 2; VARJÚ Elemér 1928, 91; TÓTH Zoltán 1947, 47; GYÖRÝ János 1948, 71; BERKOVITS Ilona 1953, 82; MÁLYUSZ Elemér 1966, 298–300; MÁLYUSZ Elemér 1969, 51–86, 219–254.

¹⁰² THOMPSON, Stith 1966, A1335.3; L210—L211.

a feudális hierarchia csúcán álló királyt láthatta, aki a szűk körű királyi tanácsban konspirál a nép ellen, hanem azt a vezetőt, aki a nép szavára hallgatva, igényének engedve szabad folyást biztosít a pogány restaurációnak, s aki ötven nemest (viros nobiles) öletett meg, talán éppen a királyi tanács egyes tagjait (honestissimos quosque sui consilii viros).¹⁰³ Aligha véletlen, hogy a népmondai hagyomány mit sem tud az egyház által kanonizált Istvánról, ezzel szemben szentté avatja az uralkodó osztály által kárhozatra ítélt Aba Sámuel. Megihlethette a népet Salamon is, de talán nem elsősorban Salamon, a feudális uralkodó, hanem Salamon, az ember, akinek kalandos sors jutott osztályrészüll, akit megfosztottak trónjától, kisémmiztek, idegen honba úttek, s aki talán — még királyként, tömegbázisát szélesítendő — teret nyithatott bizonyos népi kezdeményezéseknek. Salamon vitézésében, Oposban a nép ugyanúgy magának, a maga vitézségének állíthatott emléket, mint egykor Botondban, s Opost ugyanúgy kisajátította önmaga számára az uralkodó osztály, mint Botondot. E mondák ránk csak forgácsaikban maradt eredeti tartalma még torzóban is arról tanúskodik, hogy az írásba foglalt, az uralkodó osztály értékítéletét sugalló (a krónikában maradéktalanul tanulmányozható) történet szemlélet mellett, azzal párhuzamosan és annak ellentmondóan létezett egy, írásba teljesen soha át nem került, a történetekről, a keresztény államalapítás teremtette nagy változásokról a nép véleményét költői szépséggel kifejtő mondai anyag, egy népi történet szemlélet, amelynek még egyes apró mozzanatai, töredékei sem egyszerre, hanem hosszú idő alatt az uralkodó osztály egyes rétegei ideológiai alapvetését (nemzetségi hagyományok, legitimitás) erősítő, azt aktualizáló akkordokként szűrődtek be a krónika hangskálájába. Úgy véljük, ezek a mondák népi közegekben keletkezettek.

Végso soron XI—XIII. századi kis-epikánk bifurkálódása is rávall az azt teremtő társadalmi valóságra, a XI. századdal Magyarországon győzedelmeskedő feudalizmusra, s az azt előrevívó osztályharcra.

IRODALOM

- ARANY [János]
1860 *Náiv eposzunk*. Szépirodalmi Figyelő 2—4, 17—19, 33—35. p.
- BARTONIEK Emma
1939 *A magyar királykoronázások története*. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV.) H.n.
- BERKOVITS Ilona
1953 *A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában*. Századok 72—107. p.
- BORONKAI Iván
1963 *Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Irodalomtörténeti Közlemények 107—110. p.
- BÓTA László
1956 *Horváth János: Árpád-kori latinnelvé irodalmunk stílusproblémái című doktori disszertációjának vitája*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VIII. kötet 305—319. p.
- CsóKA J. Lajos
1967 *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Bp.
- DARKÓ Jenő
1936 *A Dukas Mihály-féle korona célja és jelentősége*. Egyetemes Philológiai Közlemény 113—152. p.

¹⁰³ SZENTPÉTERY, Emericus 1937, 330; — SZENTPÉTERY, Emericus 1938, 500.

- DEÉR József
1942 *A magyar királyság megalakulása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942.* Bp. 1—88. p.
- DERCSÉNYI Dezső
(é. n.) *Nagy Lajos kora.* Bp.
1964 *A Képes Krónika és kora.* In: *Képes Krónika.* Bp. Magyar Helikon. 7—44. p.
- DOMANOVSKY Sándor
1906 *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány.* Bp.
1913 *A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában.* Budapesti Szemle 444. szám. 367—398. p.
- DOMANOVSKY, Alexander
1937 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Annotationes.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Budapestini. 239—504. p.
- ERDÉLYI László
1941 *Ötven historicus szentistváni emlékművei. Söktisztázott alapvető probléma.* Szeged.
1943 *Krónikáink magyarul.* Szeged.
- FALVY Zoltán
1961 *Énekmondók a középkori Magyarországon.* Filológiai Közlöny 86—106. p.
- FEJÉR, Georgivs
1829 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* III. 2. Budae.
- FEST Sándor
1935 *Anonymus angol forrásai.* Egyetemes Philológiai Közlöny 162—180. p.
- FETTICH Nándor
1958 *A regősénekekről.* Ethnographia 352—380. p.
- GERÉB László
1959 *Szövegmagyarázatok.* In: *Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről.* (Monumenta Hungarica III.) Magyar Helikon. 227—238. p.
- GERICS József
1961 *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) Bp.
1966 *A Tatóny nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez.* Történelmi Szemle 1—24. p.
1967 *Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról.* Irodalomtörténeti Közlemények 583—598. p.
- GYÓNI Mátyás
1942 *A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnene Alexiasában.* A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. Bp. 89—177. p.
- GYÖRFFY György
1948 *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez.* Antiquitas Hungarica 158—176. p.
1959 *Tanulmányok a magyar állam eredetéről.* (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Bp.
1965 *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában.* Ethnographia 411—434. p.
1966 *Egy krónikahely magyarázatához.* Történelmi Szemle 25—35. p.
1970 *Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége.* Irodalomtörténeti Közlemények 1—13. p.
- GYÓRY János
1942 *P. mester franciaországi olvasmányai.* Magyarságtudomány 8—25. p.
1948 *Gesta regum — gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról.* (Az Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai XXIX.) Bp.
1955 *Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Irodalomtörténeti Közlemények 340—348. p.
- HÓMAN Bálint
1912 *A honfoglaló törzsek megtelepedése.* Turul 89—114. p.
1925 *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói.* Forrástanulmány. Bp.
- HONT Ferenc
1961 *Dráma és színszerűség. Gondolatok a Régi magyar drámai emlékek tanulmányozása közben.* Élet és Irodalom 1961. április 14.
- [Ifj.] HORVÁTH János
1954 *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp.

- 1966 *P. mester és műve*. Irodalomtörténeti Közlemények 1—53, 261—282. p.
- KARDOS Tibor
1939 *Dedkműveltség és magyar renaissance*. Századok 295—338, 449—491. p.
1941 *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII.) H.n.
1942 *A magyarság antik hagyományai*. (Partheon-tanulmányok 5.) H.n.
1957 *Adatok és szempontok a magyar dráma kezdeteihez*. Filológiai Közöny 210—232, 303—338. p.
1960 *Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissance-ban*. In: KARDOS Tibor (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek I*. Bp. 5—192. p.
- KIRÁLY György
1921 *A magyar ősköltészet*. (Ethika-Könyvtár VII.) Bp.
- KLANICZAY Tibor
1964 *A magyar irodalom története 1600-ig*. In: SÖTÉR István (főszerk.): *A magyar irodalom története I*. Bp.
- KNAUZ Nándor
1875 *Két krónika*. Századok 623—625. p.
- KOROMPAY Bertalan
1955; 1956 *A jokulátor-kérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában*. Filológiai Közöny 309—332; 61—77. p.
- KOVÁCS László
1970 *A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata*. Folia Archaeologica XXI. kötet 127—146. p.
- KRISTÓ Gyula
1965 *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus XVIII. Szeged.
1970 *Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány*. Ethnographia 113—135. p.
- KULCSÁR Péter
1967 *A cserhalmi ütközet László-legendájában*. Irodalomtörténeti Közlemények 162—163. p.
- LÁSZLÓ Gyula
1944 *A honfoglaló magyar nép élete*. (Népkönyvtár 4. sz.) Bp.
1953 *Lehel kürtje*. Bp.
1967 *Humor és Magyar nyomában*. Bp.
- LEDERER Emma
1961 ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: *Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig*. Egyetemi tankönyv. Bp.
- LUKCSICS Pál
1930 *Szent László király ismeretlen legendája*. Bp.
- MADZSAR Imre
1926 *A II. Géza korabeli Névtelen*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. kötet — 11. szám.) Bp.
- MÁLYUSZ Elemér
1942 *A magyar köznemesség kialakulása*. Századok 272—305, 407—434. p.
1966 *Thuróczy János krónikája és a Corvina*. Filológiai Közöny 282—302. p.
1967 *A Thuróczy-krónika és forrásai*. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.) Bp.
1969 *La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale*. Le Moyen Age 51—86, 219—254. p.
- MARCZALI Henrik
1880 *A magyar történet kútjói az Árpádok korában*. Bp.
1896 *Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301)*. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története II*. Bp.
- MOLNÁR Erik
1949 *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. 2. kiad. Bp.
- MOÓR Elemér
1914 *A Toldimonda és német kapcsolatai*. (Német philológiai dolgozatok XIII.) Bp.
- MORAVCSIK Gyula
1953 *Bizánc és a magyarság*. (Tudományos ismeretterjesztő sorozat 3.) Bp.
- NÉGYESY László
1912 *Árpádkori motívumok a Buda Halálában*. In: GRAGGER Róbert (szerk.): *Philológiai dolgozatok a magyar—német érintkezésekről*. Bp. 17—24. p.
1913 *Árpádkori compositio*. Budapesti Szemle 437. szám. 188—201. p.

- OEFELE, Edmundus L. B. ab**
1891 *Annales Altahenses Maiores*. 2. kiad. (*Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.*) Hannoverae.
- PAIS Dezső**
1925 *Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezáralmazói*. Irodalomtörténeti Közlemények 268—273. p.
1953 *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Szakaszok egy tanulmányból*. In: Kodály-Emlékkönyv. Zenetudományi tanulmányok I. Bp. 95—110. p.
- PAULER Gyula**
1883 *Anonymus külföldi vonatkozásai*. Századok 97—116. p.
1899 *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. 2. kiad. Bp.
- PERÉNYI József**
1957 *A Szent László-legenda Oroszországban*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica, tomus I. Bp. 172—185. p.
- RÉTHEI PRIKKEK Marián**
1917 *A régi magyar énekmondók*. Egyetemes Philologiai Közlöny 83—102, 201—208, 277—288. p.
- SEBESTYÉN Gyula**
1902 *A regösök*. Bp.
1904 *A magyar honfoglalás mondái I*. Bp.
- SZABOLCSI Bence**
1928 *A középkori magyar énekmondók kérdéséhez*. Irodalomtörténet 219—236. p.
- SZEGFŰ László**
1968 *Eretnekség és tirannizmus*. Irodalomtörténeti Közlemények 501—516. p.
- SZÉKELY György**
1962 *Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica, tomus IV. Bp. 55—80. p.
- SZENTPÉTERY Imre**
1923—1930 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1001—1270*. I. Bp.
- SZENTPÉTERY, Emericus**
1937—1938 *Scriptores rerum Hungaricarum I—II*. Budapestini.
- SZILÁGYI Loránd**
1937 *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Századok 1—54, 136—202. p.
- THOMPSON, Stith**
1966 *Motif-index of folk-literature I—VI*. Bloomington—London.
- TOLDY Ferenc**
1868 *Nemzeti történelmünk kezdetei*. Századok 376—394. p.
- TÓTH Zoltán**
1933 *A magyar királylándzsa történetéhez*. Károlyi-Emlékkönyv. Bp. 536—545. p.
1942 *A Hartvik-legenda kritikájához (A szt. korona eredetkérdése)*. Bp.
1947 *Szent István legrégibb életrata nyomán*. Századok 23—94. p.
- VÁCZY Péter**
1944—1946 *Anonymus és a Justinus-kivonat*. Turul 1—13. p.
- VARGYAS Lajos**
1960 *Kutatások a népballada középkori történetében. II. A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladánkban*. Ethnographia 479—523. p.
1967 *Honfoglalás előtti műveltségünk maradványai a néphagyományban*. Magvető 2. sz. 273—312. p.
- VÉRTESY Jenő**
1905 *A Képes Krónika irodalmi jelentősége*. Századok 1—21. p.
- VOIGT Vilmos**
1969 *Hősepika*. In: DÖMÖTÖR Tekla—KATONA Imre—ORTUTAY Gyula—VOIGT Vilmos: *A magyar népköltészet*. 2. kiad. [Egyetemi jegyzet.] Bp. 51—72. p.
- ZÁVODSZKY Levente**
1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp.

Gyula Kristó

DIE UNGARISCHE EPIK AUS DEM 11—13. JAHRHUNDERT
UND DIE SCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG AUS DER ÁRPÁDENZEIT

Auszug

Der Verfasser beleuchtet in der Studie die Fragen der schriftlichen Niederlegung der nach der Staatsgründung entstandenen Sagen, bzw. wie diese Sagen die Klassengesellschaft widerspiegeln.

1. Die ältere ungarische Geschichtsschreibung aus dem 11—12. Jahrhundert hat von König *Aba Samuel* (1041—1044) ein sehr negatives Bild gezeichnet; man rechnete ihn nicht zum Geschlecht der Árpáden und beurteilte seine Herrschaft als unrechtmäßig. Über den Herrscher hat jedoch auch eine andersgeartete Einstellung bestanden, die nicht zuließ, daß *Aba Samuels* politisches Programm (zwischen Herr und Diener ist alles gemeinsam) und seine markante Persönlichkeit (er verbrachte seine Zeit ständig unter Bauern und Gemeinen) in Vergessenheit geraten. Der namenlose Chronist aus dem beginnenden 13. Jahrhundert erwähnt die Leutseligkeit *Abas*; diese Auffassung konnte sowohl aus dem *Aba*-Bild des Volkes als auch durch die Geschlechtertraditionen genährt worden sein. Die ungarische Chronikliteratur des 13. Jahrhunderts milderte die Strenge des früher von *Aba Samuel* gezeichneten Bildes und anerkannte in erster Linie seine anti-deutsche Politik. Der Bericht der Chronik jedoch, daß nachdem *Abas* Leiche „einige Jahre nach seinem Tode aus der Gruft herausgeholt wurde, sein Leichentuch und die Kleider unversehrt und seine Wunden verheilt waren“, ist sicherlich ein Produkt des Klassenbewußtseins des Volkes, eine Überlieferung eines Volksliedes. Diese volkstümliche Betrachtungsweise konnte nur deshalb in der Chronik Platz finden, weil sie Unterstützung in der sehr ausgeprägten Geschlechtertradition fand.

2. Der Chronik erzählt auch die sog. *Várkonyer Szene*: König *András* (1046—1060), der seinen Sohn *Salamon* bereits früher gekrönt hat, seinen jüngeren Bruder, Herzog *Béla*, in Versuchung führte, indem er ihm die Wahl zwischen der Krone (das Königstum) und dem Schwert (das Herzogstum) überließ. Die Wahl der Krone hätte die Ermordung des Herzogs nach sich gezogen. Der von der Intrige informierte *Béla* „wählte“ das Schwert. Die Geschichte kam durch die Quellenkanäle der Sage in die Chronik. Aller Wahrscheinlichkeit nach wurde sie um die Wende des 11. und 12. Jahrhunderts aufgezeichnet. Die politische Übereinkunft zwischen *András* und *Béla* — als deren Ergebnis *Béla* die Rechtmäßigkeit der Krönung *Salamons* anerkannte — wurde von der Volksvorstellung auf die übliche Art der Sagenbildung dargestellt. Leider kennen wir weder die Einstellung der ursprünglichen Volksquelle noch die Richtung ihrer Parteilichkeit. Der aufgezeichnete Text verurteilt sowohl *András* als auch *Béla*, denn die Verurteilung entsprach der Problematik des Zeitalters des Königs *Kálmán* (1095—1116), als diese Niederschrift entstand.

3. In der Beschreibung der Herrschaft des Königs *Salamon* (1063—1074) wird oft sein hervorragender Held, *Opos*, dargestellt. Es ist anzunehmen, daß ein episches Lied von *Opos* handelte. Spuren verweisen darauf, daß *Opos* ursprünglich ein Volksheld war, den später, im 12—13. Jahrhundert, die herrschende Klasse als den ihrigen proklamierte. Die dichterisch schönen Teile in Verbindung mit *Salamon* in der Chronik verweisen darauf, daß auch *Salamon* im Mittelpunkt von Volksliedern stand. Da in der Sage *Opos* auf *Salamons* Seite gekämpft hat, kann das bedeuten, daß das Volk in den Thronstreitigkeiten zwischen *Salamon* und den Söhnen des Königs *Béla* (1060—1063), *Géza* (1074—1077), und *St. László* (1077—1095), mit *Salamon* sympathisierte. Die *Salamon*-Tradition muß im 12. Jahrhundert auch offiziell unterstützt worden sein. Die Chronik enthält einen Text, der eigentlich *Salamon* zum Heiligen erhebt. Nach *Lászlós* Kanonisation (1192) hat das 13. Jahrhundert für *Géza* und *László* gegen *Salamon* entschieden. Der Chronist des Königshofes am Ende des 13. Jahrhunderts hat bereits Stellung gegen die *Salamon*-Verehrung genommen.

4. Ein Kapitel der Chronik berichtet, daß *St. László* — noch als Herzog — im Zweikampf einen kumanischen Kämpfer besiegte, der ein ungarisches Mädchen geraubt hat. Die Grundlage der Geschichte ist ein altes heidnisches Heldenlied. Nach der früheren Fassung wurde der Räuber von dem Mädchen getötet und erst eine spätere Version der Sage schrieb *St. László* eine Rolle zu.

5. Zusammenfassend stellt der Verfasser der Abhandlung fest, daß durch die Staatsgründung die Sagenbildung nicht unterbrochen wurde. Im 11—13. Jahrhundert entstanden neue kleine epische Schöpfungen, bzw. die alten Sagen lebten unentwegt

weiter. Eine Wandlung erfolgte in der Qualität der Sagen: mit der Herausbildung der Klassengesellschaft änderte sich die den Gegenstand der Widerspiegelung bildende gesellschaftliche Wirklichkeit. Einzelne Sagen gruppierten ihre Aussage um einen König bzw. wandten alte folkloristische Motive in Verbindung mit den Feudalherrschern an. Ihre Verfasser waren vermutlich die sog. Jokulatoren im Dienst der Könige. Andere Sagen sind im Milieu des Volkes entstanden. In diesen Sagen setzte das Volk den Königen, die gut zu ihnen waren, oder den Helden aus den eigenen Reihen ein Denkmal. Es ist kein Zufall, daß von den drei strengen Königen des 11. Jahrhunderts, Stephan dem Heiligen (997—1038), Peter (1038—1041, 1044—1046) und Kálmán, keine weltlichen Volkssagen überliefert sind. Die epischen Volksdichtungen sind in der Chronik nur fragmentarisch erhalten geblieben. Nur solche wurden durch die Schrift unsterblich, die im 11—13. Jahrhundert in gewissen Punkten eine Verwandtschaft mit der Ideologie der herrschenden Klassen zeigten. Sie bezeugen auch als Bruchstücke, daß parallel mit der „offiziellen“ feudalen Geschichtsauffassung und ihr widersprechend eine andere, inschriftliche nie völlig umgesetzte Meinung über die Klassengesellschaft herrschte — die Geschichtsanschauung des Volkes, das mit dichterischen Mitteln seiner Ansicht Ausdruck verlieh.

Дюла Кришто

ВЕНГЕРСКАЯ ЭПИКА XI—XIII ВЕКОВ И ПИСЬМЕННАЯ ТРАДИЦИЯ ЭПОХИ АРПАДОВ

Резюме

В своей работе автор делает попытку разъяснить вопросы выражения в письменной форме мифов, созданных после образования венг. государства, и вопрос о том, как отражается классовое общество в этих мифах.

1. Ранняя (XI—XII века) венгерская историография очень отрицательно относилась к королю *Шамуель Аба* (1041—1044); не считала его принадлежащим к роду Арпада, его королевство показывалось как незаконное. Однако по всей вероятности существовало и другое представление о короле, которое не позволяло предать забвению политическую программу Шамуеля Аба (помещиками и крепостными есть все общее) и его своеобразную личность (он постоянно проводил время в среде крестьян и простого люда). Анонимный летописец начала XIII века указывает на то, что король Аба был человеком с пятном, это его мнение одинаковым образом могло питаться из народных представлений о короле и из родовых традиций. Венгерская летопись XIII века смягчила суровость более раннего портрета Шамуеля Аба, подчеркивая в первую очередь антинемецкую политику короля. А что касается того места летописи, которое свидетельствует о том, что когда труп короля «через несколько лет после смерти выкопали из могилы, его саван и одежды нашли целыми, раны на теле зажили», по всей вероятности является продуктом классового сознания народа, остатком народной песни. Такого рода народное мнение могло попасть в летопись только потому, что было обосновано очень сильными родовыми традициями.

2. В летописи говорится о так называемом «варконском эпизоде» (Варконь — местность в Венгрии). Сущность этого эпизода в том, что король *Андраш* (1046—1060), который заранее произвел коронацию своего сына Шаламона, желая убедиться в верности своего младшего брата, князя *Белы*, предложил ему сделать выбор между венцом — символом королевства и саблей — символом князя. Выбору князем венца последовало бы его убийство, поэтому Бела, которого заранее известили об этом, «выбрал» саблю. Данная история попала в летопись из мифа и была записана на рубеже XI—XII веков. Политическое соглашение между Андрашем и Белой, в результате которого Бела все-таки признал правоту коронации Шаламона отражалось в предстательствах народа в мифе, созданном типичным образом. К сожалению направленность, «партийность» оригинального источника не известны, а записанный текст осуждает и Андраша и Белу именно потому, что это соответствует проблематике эпохи зафиксирования текста (господство короля Калмана 1095—1116).

3. Описание господства короля *Шаламона* (1063—1074) в летописи часто колоризируется действиями известного героя *Опош*. Есть основание предполагать, что про Опоша была создана эпическая песня. Некоторые следы указывают на то, что Опош вероятно представлял собой народного героя, который позже, в XII—XIII веках был присвоен господствующим классом. Места поэтической красоты летописи про Шаламона говорят о том, что и Шаламон мог быть в центре народных песен. Так как в мифе Опош боролся на стороне

Шаламона, это может означать, что народ в борьбе за престол между Шаламоном и сыновьями короля Белы (1060—1063) Гезой (1074—1077) и Святым Ласло (1077—1095) симпатизировал Шаламону. Такого рода представления о Шаламоне в XII веке вероятно поддерживались и официально. В одном из мест летописи о Шаламоне говорится как о святом. После канонизации короля Ласло (1192) в XIII веке вопрос был решен в пользу Гезы и Ласло против Шаламона. А летописец королевского двора в XIII веке уже даже высказывался против представлений такого рода о Шаламоне.

4. В одной из глав летописи говорится о том, что *Святой Ласло* — будучи еще князем — в поединке победил половецкого бойца, похитившего венгерскую девушку. Основой этой истории является старая языческая героическая песня. По более раннему варианту похититель был убит самой девушкой, а миф только позже был изменен таким образом, что и Святой Ласло имел в этом роль.

5. *Витоге* автор устанавливает, что образование государства не означало перелом в количестве создания мифов: в XI—XIII веках родились новые произведения маленькой эпикки, и одновременно сохранились и древние мифы. Однако произошло изменение в качестве мифов: с образованием классового общества изменилась общественная действительность, составляющая предмет отражения. В некоторых мифах центральная мысль группировалась вокруг личности королей или применялись старые фольклористические мотивы в связи с феодальными королями. Их создатели вероятно были йокулаторы (певцы), обслуживающие королей. Другие мифы образовались в ином слое, в среде народа. В их героях народ воздвиг памятник добрым к нему королям, или своим сынам. Не случайно, что о трех сильных и строгих королях XI века, Святом Иштване (997—1038), Петере (1038—1041, 1044—1046) и Калмане не сохранились светские народные мифы. Народные эпические произведения в летописи сохранились только в фрагментах. Оказались бессмертными те мифы, которые в XI—XIII веках по некоторым пунктам были родственны идеологии господствующего класса. Они и в фрагментах свидетельствуют о том, что помимо «официального» феодального взгляда на историю, параллельно и в противоположность ему существовала и народная точка зрения об истории, поэтической красотой выражающая мнение народа об отношениях классового общества.